

İran’da Rus Ajanlarının 1731 Senesinde Türklerle İlgili Yazmış Oldukları Rapor Belgesinin Değerlendirmesi

Evaluating the Report Documents Russian Agents in Iran Wrote About the Turks in 1731

Mohammad RAZZAGHI¹

¹İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, İstanbul, Türkiye

ORCID: M.R. 0000-0001-8373-8550

ÖZ

Kadim ve çok kültürlü bir tarihe malik olan İran çeşitli ülkelerle ilişki kurmuştur. Devletler arası kurulan ilişkiler nizami, siyasi, kültürel alanlarda karşılıklı devam eder. Moğollardan sonra Safevî dönemi İran için altın dönem sayılır. Rusya ve İran arasındaki diplomatik ilişkiler, 1521 yılında Şah İsmail’in Rusya Çarı III. Vasiliy’e elçi göndermesiyle başlamıştır. 1586 yılına gelindiğinde, İran ve Rusya arasında sürekli diplomatik ilişkiler kurulmuştur. İki devlet arasındaki yazılan mektuplar ve fermanlar o dönemin siyasi durum ve tefekkürünü anlamak açısından çok faydalı olacaktır. 1815 senesi Viyana Kongresinden sonra İran’ın dış politika ve ilişkilerinde de değişiklikler yapılmıştır. “*Defterhaneyi Umur-ı Garp: Batı İşler Defterhanesi*” isimli bir teşkilat kurularak dış ilişkilerin düzenlemeleriyle yükümlü olur. Bu teşkilatın kuruluşundan 6 sene sonra yani 1821 yılında Dışişleri Bakanlığı kurulur. Bildirimizde, İran Dış İşler Bakanlık Arşivi’nin kuruluş süreci, günümüzde ihtiva ettiği evrakların sayısı ve arşiv bölümleri anlatılmıştır. Bakanlık tarafından İran ve Rusya ilişkilerine dair evraklar 3 ciltlik kitap hâlinde yayımlanmıştır. “*Safeviye’den Kaçarlara kadar İran ve Rusya İlişkilerine Dair Belgeler*” isimli kitap, Dışişleri Bakanlığı’nın ilk kitabıdır. Bu kitap Rahim ve Behruz Mosalmaniyan Kobadiyani’nin ortak çevirisi olarak İran Dışişleri Bakanlığı tarafından 2008 yılında yayımlanmıştır. 615 sayfadan oluşan kitapta 121 evrakın Rusça kopyası ve Farsça çevirisi mevcuttur. Bildiride İran Dış İşler Bakanlık Arşivi’nde 32 sayılı “*Rus Casuslarının Raporu*” isimli tarihi belgenin Farsçadan Türkçeye çevirisi sunulacak ve belgenin iç-dış tenkidi yapılacaktır. Bu belge İran, Osmanlı ve Rus münasebetleri açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Rus casus belgeleri, İran, Safevi, XVII. yüzyıl

ABSTRACT

With an ancient multicultural history, Iran has established relationships with many countries. These interstate relations were mutually maintained in the legal, political, and cultural fields. The post-Mongol Safavid era is

Başvuru/Submitted: 19.05.2021 **Kabul/Accepted:** 26.08.2021

Sorumlu yazar/Corresponding author: Mohammad RAZZAGHI (Doktora Öğrencisi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, İstanbul, Türkiye. E-posta: ozan.zanganli@gmail.com

Atıf/Citation: Razzaghi, M. (2022). İran’da Rus ajanlarının 1731 senesinde Türklerle ilgili yazmış oldukları rapor belgesinin değerlendirilmesi. Korkmaz, F. (Ed.), *9. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde (s. 919-13). <https://doi.org/10.26650/PB/AA10AA14.2023.001.062>

considered the golden age of Iran. Shah Ismail established diplomatic relations between Russia and Iran through the envoy he sent to the Russian Tsar Vasily III in 1521, with permanent diplomatic relations finally being established between Russia and Iran in 1586. The letters and edicts that passed between the two states are very useful in terms of understanding the political situation and contemplation of that period, especially after the Congress of Vienna in 1815, which resulted in changes being made to Iran's foreign policy and relations and the establishment of the *Defterhaneyi Umur-ı Garp* [Registry of Western Affairs], the organization that became responsible for regulating foreign relations. Six years later in 1821, the Ministry of Foreign Affairs was established. This study examines the processes involved in establishing the Iranian Ministry of Foreign Affairs Archive, the number of documents contains therein, and the archive sections with a specific emphasis on the documents related to Iran-Russia relations as published by the Ministry in its first-published 3-volume book titled *Documents on Iran-Russia Relations from the Safavid to the Qajars*. This book was published by the Iranian Ministry of Foreign Affairs in 2008 as a joint translation by Rahim and Bahruz Mosalmaniyan Kobadiani, and the 615-page book has Russian copies and Persian translations of 121 documents. The study will present the Persian-to-Turkish translation of the historical document titled "Report of Russian Spies," (document number 32 in the Archives of the Ministry of Foreign Affairs of Iran) and make an internal and external criticism of the document. This document is important in terms of Iranian, Ottoman, and Russian relations.

Keywords: Russian spy documents, Iran, Safavid, 17th century

Giriş

Moğollardan sonra Safevî dönemi İran için altın dönem sayılır. İki devlet arasındaki diplomatik ilişkiler, 1521 yılında Şah İsmail'in Rusya Çarı III. Vasili'ye elçi göndermesiyle başlamıştır. 1586 yılına gelindiğinde, İran ve Rusya arasında sürekli diplomatik ilişkiler kurulmuştur. (Dinmuhammed, 2020, s. 12-21) Şah Abbas 1592 senesinde ticari bir heyeti Moskova'ya göndermiştir. Çarlık Rusya ise 3 sene sonra İran sarayına bir elçi izam etmiştir. 1597 yılında Moskova'dan dostluk ve ordu yardımları için gelen heyet hastalanıp Moskova'ya geri dönmüşlerdir. 1599 senesinde Ser Antoni Şerli, Hüseyin Ali Bey kırk kişilik bir heyetle Avrupa sultanlarıyla görüşmek için İsfahan'dan yola çıkmışlardır. Yola çıkışlarından üç ay sonra Moskova'ya varan heyet iyi karşılanmamıştır. (Keremi, 2008, s. 75-76).

1651-1653 ve 1721-1723 yıllarında iki devlet, Kafkaslarda çatışmalar yaşamıştır. Bu iki çatışmada da İran üstün gelmiştir (Dinmuhammed, 2020, s. 12-21). 1724 Major Matyoşkin kendi ordusuyla Bakü'den gemiyle Gilan iline geçmiştir. 1725 senesi bu ordu, İran'ın 15 binlik ordusunu yenmiştir ama Büyük Petro'nun ölümüyle geri dönmek zorunda kalmışlardır. Nadir Şah döneminde 1732 ve 1735 anlaşmaları yapılarak Ruslar İran topraklarından geri çekilmişlerdir. (Keremi, 2018, s. 76-78). Ancak 19. yüzyıla gelindiğinde gittikçe zayıflayan Kacar Hanedanı hâkimiyetindeki İran, Rusya'ya karşı toprak kaybetmeye başlamıştır. 1803-1813 ve 1826-1828 yıllarında yapılan savaşlar sonucunda imzalanan Gülistan ve Türkmençay Anlaşmaları uyarınca, Rusya sınırı Aras Nehri'nin kuzeyine dayanmıştır. Yani İran, Kafkasları kaybetmiştir. 1829 yılında Rus işgaline öfkelenen halk, tepki olarak Tahran'daki Rus Büyükelçi Aleksandr Gribovedov da dahil bütün Rus heyetini katletmiştir. 1881 yılında yapılan Ahal Anlaşması'na göre İran Orta Asya'yı da Rusya'ya bırakmıştır. 1907 yılında İngiltere ve Rusya arasında yapılan anlaşmaya göre, İran'ın kuzeyini (Tebriz, Tahran, İsfahan, Meşhed şehirlerini) Rusya kontrol altına alırken; Basra Körfezi'ni ise İngiltere hâkimiyet altına almıştır. İki nüfuz arasındaki bölge tarafsız alan olarak ilan edilmiştir. İran'la SSCB arasında 1921 yılında yapılan anlaşmaya göre, Rusya 1828 yılındaki sınırlarına çekilmiş ve İran'a Hazar'ı kullanma hakkı tanınmıştır (Dinmuhammed, 2020, s. 12-21).

İkinci Dünya Savaşı esnasında İran'ın tarafsız olmasına rağmen Kızıl Ordu, İran'ın kuzeyini işgal etmiştir. İran soğuk savaş döneminde SSCB karşıtı CENTO örgütünde yer almıştır. Bununla birlikte, 19. yüzyıldan bu yana devam eden İran'daki Rus nüfuzu sona ermiştir. 1979 yılında İslâm Devrimi ile İran İslâm Devleti'nin kurulması ve Batı'yla ilişkilerinin bozulması da Rus-İran ilişkilerini düzeltmemiştir (Dinmuhammed, 2020, s. 12-21).

Eskiden günümüze kadar kurulan bütün devletler önemli evrak, antlaşmalar ve başka vesikaları devlet imkânları sayesinde koruyup geleceğe aktarabilmişlerdir. Günümüz İran coğrafyası tarih boyunca pek çok medeniyet ve devlete ev sahipliği yapmıştır. İran'da eskiden günümüze kadar birçok devlet kurulup yıkılmıştır. İran tarihine bakılırsa devletlerde idari teşkilatların kurulması çok eskilere dayanmaktadır ama her yeni devletin eski devletin varlıklarını yok etmek geleneği maalesef birçok arşivin yok olmasına da sebep olmuştur.

İran’da Dış İşler Bakanlık Arşivi’nin Kuruluşu

Safevîler döneminde coğrafi keşifler, deniz yolculukları, uluslararası ticaretin artması İran ve Avrupa ülkeleri arasında olan ilişkilerin yoğunlaşmasına sebep oldu. İran devletiyle komşu olan Osmanlı İmparatorluğu’nun güçlenmesi Avrupalı elçilerin İranla münasebetlerini hızlandırdı. Bu münasebetlerde İran, Fransa, İngiltere, İspanya Hollanda gibi ülkelerle yapılan siyasi ve ticari anlaşmalar Dış İşleri Bakanlığı’nın ana çekirdeğini oluşturmuş oldu. Nitekim Safevî döneminde evrakların yüzünden yazılmış olan bir nüshası “Xulud” ismi verilerek “Defter Hane-yi Âla”da saklanır ve “Defterdar” unvanlı şahıs bu işlerin sorumlusu sayılırdı. İlk arşiv binası İsfahan şehrinde “Çehel Sütun” isimli binada muhafaza edilirdi (Semia, 1989, s. 80). Yazılı fermanlar, yabancı ülkelere gelen mektuplar, ticari ve siyasi anlaşmaların yazılıp arşivlenme sistemi Kaçarlar hanedanına kadar devam etmiştir.

1815 senesi Viyana Kongresi’nden sonra İran’ın dış politika ve ilişkilerinde de değişiklikler yapılmıştır. “Defterhaneyi Umur-ı Garp: Batı İşler Defterhanesi” isimli bir teşkilat kurularak dış ilişkilerin düzenlemeleriyle yükümlü olur. Bu teşkilatın kuruluşundan 6 sene sonra yani 1821 yılında Dış İşleri Bakanlığı kurulur. Dış İşleri Bakanlığı’nda kefil unvanıyla çalışan ilk şahıs Abdul Vahap Nişat olmuştur (Diyanı, 1998, s. 247). Her zaman bu teşkilatın başında ülkenin ikinci makamları görev almıştır. Ama 1859 senesinde teşkilatın başına bir bakan atanmıştır (Hormoci, 1984, s. 242). Bu dönem bir yandan idari sistemin gelişmesi diğer taraftan yabancı ülkelere elçilerin gönderilmesi Dış İşleri Bakanlığı’nın görevlerini genişletmiş oldu. İşlerin genişleme sebebiyle siyasi arşivi mali ve idari arşivlerden ayrılıp bağımsız hâle geldi (Diyanı, 1998, s. 247). Mirza Nesrullah Han Moşiroddole İran’ın Dış İşleri Bakanlığı’nın arşivini yeni sisteme oturtarak şimdiki Dış Bakanlık Arşivi’nin arşivini oluşturmuş oldu (Diyanı, 1998, s. 36). Genellikle XIX. yüzyılda İran ve Rus savaşları, dış ilişkilerin çoğalması Kaçar Hanedanları’nın döneminde dış bakanlık teşkilatının ve arşiv sisteminin genişlemesine neden oldu.

Günümüzde bu arşiv Dış Bakanlık Arşivi’nin Diploması Tarihi ve Evraklar Merkezi bölümünde Tahran’ın Şemiran mahallesinde bulunmaktadır. Dış İşleri Bakanlık Arşivi’nin arşivinde 3 milyondan fazla tarihî evrak mevcuttur. Bu arşivin önemli bölümü “Evraklar Merkezi ve Araştırma Hizmetleri” üç bağımsız birimden oluşmaktadır:

1. Arşiv idaresi ve evrak araştırma
2. Özel kütüphane
3. Yayın ve basım merkezi

Arşiv biriminde bulunan 30 milyon tarihî belgenin katalogu şöyledir:

1. Dış İşleri Bakanlık Arşivi’nin Merkezi İdaresinin Eski Evrakları 8 milyon varak.
2. İran’ın yurt dışında konsolosluk ve siyasi temsilcilerinin evrakları yaklaşık 12 milyon varak.
3. Dış İşleri Bakanlık Arşivi’nin Merkezi İdarelerinin Yeni Evrakları 10 milyon varak (Nizami, 2019, s. 9).

Arşiv idaresi kendi içinde 13 farklı birimden oluşmaktadır: Evrak alım birimi, evrak arıtma birimi, eski evrak mahzeni (5 milyon evrak mevcuttur.), siyasi idareler ve temsilciliklerin evrak mahzeni, konsolosluk ve yedek idareler mahzeni, devlet pasaportlar mahzeni, antlaşmalar mahzeni, hukuki mahzen, sınır ve tarihi haritalar mahzeni, görüntü ve dinleti mahzeni, dijital arşiv ve fen birimi, evrak arşiv eğitim birimi, onarım ve koruma birimi.

Evrakların araştırma ve inceleme bölümü 7 farklı birimden oluşmaktadır: Eski evrakların dizin birimi, evrak isteme birimi, dış ilişkiler tarih dergi birimi, bilgi bankası birimi, sempozyum ve bilimsel panel düzenleme birimi, sözlü tarih birimi, araştırma işlerin uygulama birimi (Nizamı, 2019, s. 10-15).

Dış İşleri Bakanlığı'nın arşiv ve basın bölümü binden fazla eser yayımlamıştır.

Dış İşleri Bakanlık Arşivinde İran ve Rusya konulu evrak yayınları

Dış İşleri Bakanlığı mahzende olan Rusya devletiyle ilgili evrakları Farsça çevirilerini vermek üzere 3 cilt kitap yayımlamıştır.

1. Safeviye'den Kaçarlara Kadar İran ve Rusya İlişkilerinde Senetler

Bu kitap Rahim ve Behruz Mosalmaniyan Kobadiyani ortak çevirisi olarak İran'ın Dış İşleri Bakanlığı tarafından 2008 yılında yayımlanmıştır. 615 sayfadan oluşan bu kitapta 121 senedin Rusça kopyası ve Farsça çevirisi mevcuttur.

2. Feth Ali Şah ve Muhammed Şah Kaçar dönemi (1824-1847) İran ve Rusya İlişkilerinde Senetler

Dış İşleri Bakanlığının tarafından 340 sayfalık olan 2. cilt Feth Ali Şah ve Muhammed Şah döneminin evrakları Fateme Gaziha çalışmasıyla 2001 senesinde yayımlandı. Kitabın birinci bölümünde 10, ikinci bölümde 105 evrak toplamda 115 devletler arası evrakın Farsça çevirileri yer almaktadır. Bu kitapta basılan evraklar kara ve su sınırları, devlet şahısları tarafından yazılan mektuplar ve fermanlar, ticari ilişkiler, Türkmençay Antlaşması'nın tazminatı gibi konuları içermektedir.

3. Nasireddin Şah döneminden Kaçar Hanedanı'nın Yıkılışına Kadar (1851-1925) İran ve Rusya İlişkilerinde Senetler

2001 senesi Fateme Gaziha 1851-1925 senelerinde İran ve Rusya arasında yazılmış olan 177 evrakın Farsça çevirisini yaparak Dış İşleri Bakanlığı arşivi tarafından 500 sayfalık bir kitap olarak yayımlandı. Kitapta yayımlanan evraklar konu olarak kara ve su sınırları, deniz avcılığı, Türkmenler, İngiltere, İran ve Rus ilişkiler, ticari ilişkiler ve antlaşmalardan ibaretti.

Senedin Bulunduğu Kitap

Tenkidini yapacağımız evrak Rahim ve Behruz Mosalmaniyan Kobadiyani tarafından "Safeviye'den Kaçarlara kadar İran ve Rusya İlişkilerinde Senetler" kitabında 32. sayılı mektup olarak "Türklerin Hemedan'a saldırıları hakkında Rus ajanların raporu 13 Mart 1731," unvanıyla 132 ve 133. sayfalarda Farsça çeviri 134 ve 135. sayfalarda Rusça kopyası yer almaktadır.

Belgenin Değerlendirmesi

İki sayfadan oluşan Rusça evrakın sağ yan başında N 77 sonra başlık ve tarih dahil olmak üzere 3 satır koyu renkli konu başlığı mevcuttur. İlk sayfada 22 satır, ikinci sayfa ise 14 satır toplam 33 satır ve 3 paragraftan oluşmuştur. İkinci sayfanın alt kısmında 1 satır belgeye ait arşiv bilgisi kayıtlıdır (AVPRI, Fon 77. Snoşeniya Rossii s Persiye, op.1, 1781, Delo 8, L. 84-85). Sayfanın alt kısmında çizgi çekilerek 6 satır ilave not bulunmaktadır. Gizli olarak ve ajanlar tarafından gönderilmiş yazarı belirsiz olan evrakta hiçbir çizgi sonradan ilave cümle, mühür ya da imza bulunmamaktadır.

Bu evrakın 2008 senesinde Rahim ve Behruz Mosalmaniyan Kobadiyani tarafından Rusçadan Farsçaya çevirisi yapılmıştır. Farsça çeviride belgenin başlığı İran mektupları gibi verilmiştir. İlk sayfada 20 satır, ikinci sayfa ise 5 satır metin yazısı bunlara ilave dipnot olarak da 6 satır; toplam 31 satır yazı evrakta kaydedilmiştir. Günümüz Farsçasına çeviride 5 özel isim (1. Shamul Mushev 2. Ugurluxan 3. Elizar Salmanov 4. Karitin Zeganov 5. Isaia Gavrilov) Latin alfabesiyle ilk sayfanın alt kısmında dipnot gibi verilmektedir. İkinci sayfada aynı evrakın orijinalinde olduğu gibi ek bilgi olarak 6 satır durumu anlatan farklı ayrıntılara da yer verilmiştir.

Bu belgenin tarihi, Safevî Devleti'nin yıkılış zamanlarını kapsamaktadır. Safevîlerin başkenti olan İsfahan, Afgan Mahmut tarafından ele geçirilirken Tahmasb, Kulu Han'ı 1722 senesinin kasım ayında gizlice kaçımasını sağlayıp Kazvin'de Safevî Şahı olarak tahta geçmiştir.

İbrahim Paşa Mahmut'un Safevî ordusunu yenmesinin haberini aldıktan sonra divan toplantısı kurulmuş ve bazı kararlar alınmıştır. Bu toplantıda heyet azası durumdan yararlanarak eskiden Osmanlı hâkimiyetinde olan eyaletleri yeniden ele geçirme tavsiyesinde bulunmuştur. Böylece bu toprakların Afganların eline geçmesine de mâni olacaklarını düşünmüşlerdir (Nevâî, 1984, s. 23).

Türk ordusunun gelişi, bölgede duyulur duyulmaz, halk ordunun geçiş yoluna veya geldiği yere yakın olan yerlerden kaçmaya çalışmıştır. Kaçmalarının farklı nedenleri olsa da en önemli sebeplerden birisi olarak hâkimiyette olanların yerli halkla arasındaki mezhep farklılığı ve diğer taraftan da İran topraklarında merkezi ve güçlü bir devletin olmayışı olarak söylenebilir. Bu köylerin boş olduğu bilgisine Osmanlı arşivlerinde rastlamak mümkündür. Nitekim Sîmîn-rud Nahiyesinde Denecird, Mâhican, Çutaş, Revan, Çubuklu, Kardaşcık, Dinar-âbâd; Kuh-paya Nahiyesinde Mihrin-âbâd, Emir-âbâd, Ağca Kehriz, Ancelas, Ser soğan, Varâni, Simin, Varkâne, Erzanfut ve çok fazla boş olan köy isimleri görülmektedir (Nejabeti, 2014, s. 139-142). Eyalette mevcut yerleşim birimlerinin %59'u terk edilmiş durumda idi (Nejabeti, 2014, s. 343). Böylece Hemedan halkından bazısının yerleşim yerlerini terk etme bilgisi belgede verildiği gibi doğru bir tespit olarak kaydedilmiştir.

Belgede mart ayında verilmiş olan "Türk Ordusunun Bağdat'tan Hemedan'a Sefer" bilgisi mart ayından beş ay sonra 15 Eylül 1731 yılında Kurican'da gerçekleşmiştir. Osmanlı ordusu Hemedan bölgesini 31 Ağustos 1724 yılında fethetmiş ve 1732 yılına kadar orada kendi hâkimiyetini sürdürmüştür.

Belgede verilen bilgiler sayesinde Rus devletinin Reşt başta olmak üzere İran topraklarında yaptığı ajanlık faaliyetlerinden haberdar oluyoruz. Ajanlık merkezi Reşt şehri olsa da başkent Kazvin, stratejik şehir Hemedan, Bağdat ve Gilan şehirlerinden bilgileri toplayarak Rus devlet yetkililerine iletilmiştir. Osmanlı ordusunun İran'ı ele geçirme korkusu ajanların çalışma sebeplerinden biri sayılmaktadır. Çünkü aynı zamanda Ruslar, Osmanlı Devleti'yle de siyasi bir savaş hâлиндelerdi.

Rusya, kendi amaçları doğrultusunda İran'da yaşayan Ermenilerle gizliden irtibatta olmuşlardır. Nitekim bu belgede Bağdat'tan yazılan rapor Ermeniler tarafından yazılmaktadır. Bağdat'ta yaşayan Ermeniler de İran'ın iç olaylarından haberdarlardır.

Tahmasb Kulu Han'ın Afganlara karşı savaşında Kazvin halkının 8 gün niyetli olup dua etmeleri ajanların gözünden kaçmamıştır. Halk dinî açıdan kendi devleti ve askerleri için psikolojik destek sağlamak amacıyla oruç tutup dua etmişlerdir.

Belgenin Türkçe çevirisi

Rus ajanlarının raporu

Konu: Türklerin Hemedan'a Seferi

Tarih: 13 Mart 1731

10 Mart 1731 senesi Kazvinli çarvadar¹

Al Muhammed Hudaytof, Kazvin'den Reşt'e gelip ilan etti: “Şah'ın huzuruna giden Tahmasb Kulu Han çaparı 10 gün önce Meşhet'ten Kazvin'e geldi. Tahmasb Kulu Han'ın mektubunu Kazvin Beylerbeyi Muhammed Rezi Han'a iletti. Muhammed Rezi Han talimat verdi aynı gün davullar çalınıp halka duyursunlar ki Tahmasb Kulu Han Afganlara karşı Herat'a sefer düzenliyor. Bu Afganlar Kandahar Afganlarıyla birlikte Mahmut'un kardeşi Hüseyin Han'ı İran Şahı ilan ederek Horasan ve Meşhet şehirlerine hücum etmeyi planlıyorlardı. Bu savaş için Seyid Ali Han Afganları ayaklandırdı. Kazvinli ve Kazvin halkı sekiz gün niyetli oldular ve Allah'tan Tahmasb Kulu Han için saadet dileğinde bulundular.

Kazvin'de şöyle bir haber yayılmıştır ki Tahmasb Kulu Han tarafından Afganlar savaşına giden bir bölüm yenilgiye uğrayıp yarıdan fazla asker öldürülmüştür. Bu nedenle Tahmasb Kulu Han bizzat kendisi Meşhet şehrinde yola çıkarak Afganların savaşına gitmiştir. 10 Mart'ta Kazvin'den gelen Kazvinli Yahudi Şemul Moşef da yukarıdaki bilgileri onaylamıştır.

Mart'ın on üçünde tahkikat için Hemedan'a gönderilen Ali Muhammed Kuluyef Müslüman dede: “Hemedan'da olduğu süreçte Türkler bir büyük savaş için Bağdat'tan Hemedan'a geleceklerini duymuş, bu haber Hemedan halkında korku yaratmış ve çok insan kendi evlerini bırakıp Hemedan'ı terk ediyorlar. Hemedan'da aşırı bir kıtlık var. Bir Batman ekmek bir Rubleye satılır ve bu ekmek nemli ve acıdır. Buğday ise 2 Rubleye satılır. Hemedan Serdarı Uğurlu Han dır”.

¹ Çarvadar: Şehir ve köyler arası kendi hayvanlarını binit ve yük için kira veren şahıs unvanı, bu yolculuk esnasında kendisi de hayvanlarının yanında olur.

Ermeniler gizli mektuplarında raporculara şöyle yazıyorlar:

“Şubat’ın ikisi, Ermeni Elizar Selmanof, kendi raporcularından olan Karitin Jganof ve İsaya Gavrilof’a yazar. Bagdat’tan Ermeni Musa Simonof’un mektubu gelmiş, mektupta mart ayından sonra Türklerin büyük ordusu Hemedan’a doğru yola çıkacağı yazmaktadır. Halkın perişan olacağını düşünüyorum. Elizar mektubunda yazıyor: Biz kendi kadın ve çocuklarımızı Gilan’a göndermek istedik ama Kazvin Kızılbaşları izin vermiyorlar. Ermeniler içinde kadın ve çocuklarının Gilan’a gönderilmeme haberi yayılmıştır (Rahim vd., 2008, s.132-133).

İkinci sayfanın alt kısmında dipnot şöyledir. Evrakın derkenarında yazılmıştır: İveri’nin yağma işleriyle geçimini sağlayan 100 Kızılbaş’tan haberdarız. Zafran Kale’de bulunan Afganlar ve Dergezliler Kuşkay köyünü yağmalamışlar. O, Kazvin’de duymuş ki Afganların saldırı haberi yayılınca Tahmasb Kulu Han oğlunun düğün merasimini yapamaz hale gelmiştir. Seyid Elhan Mahmut’un kardeşini ayaklandırdı ve onlar Herat Afganlarıyla Tahmasb Han’la savaşa geliyorlar. Tahmasb da onların geldiği yolun tersine gitmiş ne olacağını kimse bilmiyor. Şah hakkında belki Tebriz’e gitmiştir, diyorlar.

Sonuç

Elimizde bulunan belge sayesinde 13 Mart 1731 tarihinde İran Devleti ve topraklarındaki olayların arka planlarını öğrenmiş oluyoruz. Rus ajanlarının topladığı bilgiler vasıtasıyla Rusya Devleti, İran ve Osmanlı’ya karşı nasıl bir siyaset izleyeceğini ve ne şekilde hareket edeceğini planlıyordu. Rusya kendi menfaatleri doğrultusunda bazen Afganlardan ve bazen de Ermenilerden faydalanmıştır. Ermenilerin dini açıdan Moskova’ya yakınlıkları bu gizli ilişkilerin devam etmesinde önemli rol oynamaktadır. Hatta Kaçar döneminde Ermeniler aracılığıyla Afganları Kaçarlara karşı ayaklandırma talimatını belgelerde görmekteyiz. Bu siyasi ve devletlerarası belgeler, geçmiş tarihte vuku bulmuş olayların günümüz şartlarındaki analizinde ve doğru anlaşılmasında araştırmacılara önemli katkılar sağlamıştır.

Kaynakça / References

- Kafkasyalı, A. (2002). *İran Türk Edebiyatı Antolojisi I-VI*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay.
- Bahtiyârî, S. (2008). *Atlas- Gîtâşinâsî Ostanhâ-yı İran*. Tahran: Kartografî ve Coğrafya Müessesesi.
- Diyanı, M. H. (1998). *Arşive Giriş*. Meşhet: Ferdevsi Üniversitesi Neşriyatı.
- Nevâî, A. (1984). *Esnad ve Mukatibat-i Siyasi-i İran*. ez sal-i 1105 tâ 1135. Tahran.
- Hormocı, M. C. (1984). *Hakayikü'l Ahbar-ı Naserî*. Hüseyin Hadiv Cem (Haz.). II. B. Tahran: Ney Neşriyatı.
- Keremi, C. (2018). İran ve Rusya Tarih Sürecinde, Güvenilir Muhit ve Birlik ya Tahdit Konusu. *Fesil Name-i Tarih-i Revabet-i Harici*, XIX. Yıl, S. 75. Tahran.
- Nejabatı, A. (2014). *Osmanlı Hâkimiyetinde Hemedan (1724-1732)*. (Doktora Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, İzmir.
- Nizamı, K. H. (2019). Dış İşleri Bakanlığının Arşiv Yapılanması ve Kuruluşu. *Tarih-i Revabeti Harici Feslnamesi*. XX. Y. S. 78. Tahran.
- (2008). Safevilerden Kaçarlara kadar İran ve Rus İlişkilerinin Belgeleri. *Rahim ve Behruz Moselmaniyan Kubadyanı* (E: H. Ahmedi, Çev.). Tahran: Merkezi Esnat ve Tarih Diploması.

Semia, M. (1989). *Tezkere-i Mülük*. M. Debir Siyağı (Haz.). Tahran: Emir Kebir Neşriyatı.

Togan, Z. V. (1997). Azerbaycan Maddesi. *İslâm Ansiklopedisi*., C. 2. 5. Baskı. Eskişehir: MEB Yay.

Elektronik Kaynaklar

AMETBEK, D. (29.04. 2017) *515. Yıldönümünde İran-Rusya İlişkileri*, <https://ankasam.org/515-yildonumunde-iran-rusya-iliskileri/> Erişim: 21.12.2020

EKLER

Farsça Çeviri Belge

Rusça Belge

tarikhema.org

۱۳۲ استادی از روایط ایران و روسیه

۳۲

گزارش جاسوسان روسی
موضوع: حمله ترکها به همدان
تاریخ: سیزدهم مارس ۱۷۳۱

دهم مارس سال ۱۷۳۱ آل محمد خدایتوف، چاروادار قزوینی از قزوین به رشت آمد و اعلام کرد:

«ده روز پیش از مشهد چاپار تهماسبقلی خان که پیش شاه می‌رفت به قزوین آمد و به محمد رضی خان بیگلربیگی قزوین نامه تهماسبقلی خان را سپرد. محمد رضی خان دستور داد که همان روز طیل بزنند و به مردم اعلام کنند که تهماسبقلی خان علیه افغانها به هرات لشکرکشی می‌کند، علیه همان افغانهایی که با افغانهای قندهار حسین خان برادر محمود را شاه ایران خواندند و می‌خواستند به خراسان و مشهد حمله کنند. برای حمله مذکور سیدعلی خان افغانها را شوراند. قزوینی‌ها و تمام شهر قزوین هشت‌روزه، روزه گرفتند و از خدا سعادت تهماسبقلی خان را خواستند.

در قزوین شایع شده که تهماسبقلی خان یک‌گروه را علیه افغانها فرستاده بود که شکست خورده برگشته و بیش از نصف آن گروه کشته شده‌اند. به همین علت خود تهماسبقلی خان از مشهد به جنگ افغانها رفته است. شمول موشف^۱ یهودی قزوینی هم که دهم مارس از قزوین آمد اطلاعات مشروحه بالا را تأیید کرده است.

سیزدهم مارس علی محمدقلی یف مسلمان که به همدان برای تحقیق فرستاده شده بود گفت: «هنگام حضور او در همدان شنیده که ترکها قصد دارند از بغداد برای جنگ بزرگ به همدان بیایند که باعث ترس اهل همدان شده است و بسیاری از آنها خانه‌های خود را ترک کرده از همدان می‌روند. در همدان قحطی شدیدی وجود دارد و یک باتمان نان به یک روبل به فروش می‌رود و آن هم تمناک و تلخ است. گندم دو روبل به فروش می‌رود. سردار همدان اوغورلوخان^۲ است. آرامنه در نامه‌های پنهانی خود به گزارشگران می‌نویسد:

«دوم فوریه الیزار سلمانوف ارمنی^۳ به کاریتین زگانوف^۴ و عیسایا گاوریلوف^۵ گزارشگران

tarikhema.org

pdf.tarikhema.org

1. Shamul Mushev
2. Ugurhucan
3. Elizar Salmanov
4. Karitin Zeganov
5. Isaiya Gavrilov

۱۳۳ استادى از روابط ایران و روسیه

خود می نویسد که از بغداد نامه یک ارمنی، موسی سیمونوف را گرفته و در آن نامه نوشته بود که بعد از ماه مارس سپاه بزرگ ترک‌ها به طرف همدان حرکت خواهد کرد و فکر می‌کنم که مردم خیلی آشفته خواهد شد. همان‌لیزار در نامه خود می‌نویسد که ما می‌خواستیم زن و بچه‌های خود را به گیلان بفرستیم اما قزلباش‌های قزوین اجازه نمی‌دهند و بین آرامنه شایعه شده که زن و بچه‌های خود را به گیلان نفرستند.^۱

۱. در حاشیه نوشته است: می‌دانیم که ابوری (Iveri) تقریباً صد نفر قزلباش دارد که با تاراج و حمله و دزدی نان می‌خورند. درگزی‌ها و افغان‌هایی که در شهرک زفران قلعه (Zafrankale) بودند روستاهای کوشکای (Kushkai) را به تاراج می‌برند. او در قزوین شنید که تهماسب‌قلی خان می‌خواست مراسم ازدواج پسر خود را برگزار کند اما شایعه حمله افغان‌ها مانع آن شد. سیدالخان، برادر محمود را شوراند و آنها با افغان‌های هرات علیه تهماسب‌قلی خان می‌آیند و تهماسب خودش ضد آنها رفته است اما چه اتفاقی می‌افتد کسی نمی‌تواند بگوید. دیباچه شاه مرگ‌بند من است که طرف pdf.tarihema.org

tarihema.org

N77

**Сообщения корреспондентов о положении в Персии,
о намерении турок выступить в Амадан и о состоянии местного войска
1731 г., 13 марта**

1731-го марта 10 дня из Казвина приезжей червадарь казвинец Алмамен Ходайтов в Ряце объявил.*

"Десятый день назад тому приезжал в Казвин из Мешеда осьмым днел курьер от Тахмас Кулы хана [следующей к шаху], которой подал письма Казвинскому безгербею Мухамет-Ризе хану от Тахмас-Кулы хана, которой хав того же дня, велел на бубнах бить и публиковать в народе что, Тахмас-Кулы хан отъехал на авганцов в Гиран, которые авганцы, с Кайдагарскими авганцами сообща, Махмутова брата, Хусейн хана, наименовали иранским шахом и хотели итти в Харасан на Мешед, которых, к тому сообщению возбудил Саидал-хан прежде в Казвине бывшей, дабы Казвинцы и весь уезд Казвинский постились гре: восемь дней и Бога просили о счастье Тахмас-Кулы хану. Имеется же в Казвине эка тайная, будто Тахмас Кулы хан отправил было партию против авганцов которая потеряннем большой половины людей разбита возвратилась. Того ради Тахмас-Кулы хан сам отъехал из Мешеда на авганцев; Жид Казвинской Шмул Мухеев, прибывший из Казвина того же марта 10, сказал вышеписанные ж ведомости".

Марта же 13-го мухаметанец Алимухамет Кулыев, посланный во Амадан для разведования сказал:

"Будучи он во Амадане слышая, что турки из Багдада на Амадан хотят притти с великою войною от чего амаданские жители в великом страхе находятся и многие, оставя дамы свои, из Амадана уходят. Во Амадане великой голод и во всем имеюща скудость, так что хлеба батман покупается по одному

استادی از روابط ایران و روسیه ۱۳۵

*рублю, што сырое и горькое, пиена - по два рубли. Командирам иметца в
Амадане Угурлу-хан, которой*

Экстракт.

*Из армянских партикулярных писем армяне к корреспондентам в Рязь,
писуют:*

*"Февраля 12-го дня из Амадана арменин Елизар Сахманов пишет к
корреспондентам своим Каритину Жеганову, да к Исаю Гаврилову, получив от
письма из Багдата от армянина Моисея Семеновна, которой пишет, после марта
будет во Амаданскую сторону великое турецкое войско. Боже сохрани от
которого. И между народом, чаю, будет великое замешание. Сной же Елизар к
письме своем упоминает, желали было мы отправить в Гилань жен и детей
своих, но в Казбате не пропускают казылбаши. И взяты у армян сказки, чтоб жеи
и детей в Гилань не пропускать."*

АВПРИ, ф.77. Сношения России с Персией, оп.1, 1731 г., д.8, л.84-85 об (копия).

* На полях письма: зяем чертн около ста человек казылбаш голых и бесых безоружных имеют, которые лязгают впадением и резорением. Дергизмаш и алганлы, которые были в Зефраньале городе, стали разорить деревни Кушканакские, которых от того удержал искому. Самцац он дорогою, и в Казбате, что Тахмас-Кулы хан хотел было отправить свадьбу сына своего, но слух англанской в том ему препятствовал, и сказывал, что Саид-хан подьял Махмудова брата и сообщил с гирацкими нагнцами идут на Тахмас-Кулы хана, которой против их сам поехал, и что делается, както сказать еще не может. О наке сказывают, будто пошел в Тебрасу.

